Küresel İklim Değişikliği Sorununun Çözümü İçin Yeni Bir Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı

A New Approach to Sustainable Development Solution for Global Climate Change Problem

Prof. Dr. Serdar Altınok (Gazi University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Emine Fırat (Aksaray University, Turkey)
Esra Soyu (Aksaray University, Turkey)

Abstract

Globalization notion is encountered not only economically, but also politically, culturally, technologically and ecologically. Environmental problems seen national at first glance can cause regional and subsequently global problems. Climate changes create regional, social and economic problems in terms of effects thereof. Many factors such as continuation of rapid population growth, proliferation of water problems, increase of global warming and irrevocable habits of countries can lead to world pollution and impairment of environment.

Industrialization, population growth and excessive consumption tendency on the one hand and need for balanced use of natural sources such that energy can meet needs of future generations on the other hand has rendered "environment" and "development" subjects substitute for each other. While increase of welfare and happiness of people are aimed with economic development, socio-economical costs caused by global climate change threaten this welfare cycle. A variety of sources extinct due to global warming and some of them cannot be effectively used in a desirable level. This situation prevents economic productivity. Global climate change problem should be reevaluated with not only conventional sustainable development approach but also in a global plane containing new political ecology notions such as "environmental justice" and "climate justice". For this purpose, each of us has a role to play and also, novel law and policies are required that will lead global-scale solutions. In this study, relationship between global climate change and sustainable development approach will be handled within the scope of a new tendency.

1 Giriş

Dünya jeologlar tarafından hesaplanan yaklaşık 4.6 milyar yıllık tarihi süreç boyunca her zaman ayakta kalmayı başararak bugünlere gelmiştir. Ancak günümüzde uygarlık ile ekolojik sistem çatışma halindedir. Hızlı nüfus artışının devam etmesi, su sorunlarının yaygınlaşması, küresel ısınmanın ve kirlenmenin artması özellikle ülkelerdeki vazgeçilemeyen alışkanlıklar, dünyanın kirlenmesine ve çevrenin bozulmasına yol açmıştır. Sıcak hava tarlaları kurutup, ekinleri yok etmekte, fırtınalar daha yıkıcı olmakta ve daha yoğun kuraklıklar yaşanmaktadır. Artan sıcaklık buzulların erimesine yol açmakta, değişen mevsimler, dengesiz hava şartları okyanuslardaki su seviyelerinin artması, ormanların azalması, çöllerin genişlemesi, yeraltı su seviyelerinin düşmesi, balık tarlalarının çökmesi, canlı türlerinin yok olması gibi sonuçlar küresel ısınmayla özetlenmektedir. Günümüzde toplumların çoğunda tüketicilik doğal hale gelmiştir. Tüketim her sene agresif bir şekilde yayılmaya devam etmektedir. Bu kadar yüksek seviyede tüketmek dünyanın yaşamsal ekosistem hizmetlerini verme kapasitesini azaltmaktadır. İnsanlık doğal kaynakları kendilerini yenilenebilmelerine izin vermeyen bir hızda tüketmektedir. Artık pek çok kişi GSYİH' nin ötesine geçmenin ve ekonomik kalkınmanın ne olduğuna dair daha zengin bir kavramsallaştırma oluşturmanın zamanının geldiğinin farkına varmıştır. Bütün dünya ülkelerinin küresel sürdürülebilirlik anlaşması uyarınca, insani kalkınmayı ön planda tutan yepyeni kalkınma stratejilerine ihtiyacı vardır.

İklim değişimleri, etkileri bakımından dünyada çevresel, sosyal ve ekonomik sorun oluşturmaktadır. Küresel ısınma nedeniyle küresel kaynakların birçoğu yok olmakta bir kısmı ise istenilen etkinlikte kullanılamamaktadır. Bu durum ekonomik verimliliği engellemektedir. Ekonomik kalkınma ile insanların refah ve mutluluğunun artırılması hedeflenirken, küresel iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik maliyetler bu refah döngüsünü tehdit etmektedir. Küresel iklim değişikliği sorununun sadece klasik sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ile değil, "çevresel adalet", "iklim adaleti" gibi yeni politik ekoloji kavramlarını içeren sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin küresel bir düzlem içerisinde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

İnsanların teknoloji ve bilim alanındaki hızlanan gelişimi sadece 100-150 yılda hayal edilemeyecek hayat şartlarını oluşturmuştur. Günümüzde dünya, enerji ekonomisini yeniden yapılandırmayı ve iklimi istikrara kavuşturmayı sağlayacak teknolojilere sahiptir. Ekolojik dengeler daha fazla bozulmadan ve tehlikeli bir küresel ısınmayla karşılaşılardan güvenlik, ekonomi ve iklim krizleri çözümlidir. Dünyayı kurtarmak için iklimi istikrara kavuşturmak, nüfusa istikrar kazandırmak, yoksulluğu ortadan kaldırmak ve yerkürenin ekosistemlerini iyileştirmek gerekmektedir. 2008'de ortaya çıkan büyük küresel krizin ülkeleri derinden etkilediği ve hemen

hemen tüm dengeleri değiştirdiği günümüzde, kuşkusuz birey olarak her birimizin oynayacağı bir rol olduğu gibi küresel ölçekli çözümlere götürecek yeni yasa ve politikalara ihtiyaç vardır.

Bu çalışmada, küresel iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı arasındaki ilişki bu yeni eğilim çerçevesinde ele alınacaktır.

2 Küreselleşme ve Çevre Sorunları

Özellikle ikinci dünya savaşı sonrası bağımsızlığını kazanan ülkelerin bağımlı devletler haline getirilme çabası içerisinde olan kalkınma iktisadi Sovyetler Birliği' nin dağılması ile yeni bir boyut kazanmıştır. İki kutuplu dünyada bir tarafın yanında yer alma gereksinimi ortadan kalkmıştır. Sovyetlerin dağılması ile artan Amerikan yayılmacılığı küreselleşme sürecinin hâkimiyet dönemini başlatmıştır.

Yeni dünya düzeni Doğu bloğunun ve iki kutupluluğun sona ermesinden sonra konuşulmaya başlanmıştır. Yeni dünya düzeniyle soğuk savaş döneminde varolan ancak siyasal sorunların çıkmaması için üstü kapatılan ekonomik sorunlar ülkeler ve siyaset arenasında su yüzüne çıkmıştır. Bu durum dünyanın farklı inanç, düşünce ve ekonomik bloklara bölünmesine neden olmuştur (Binay, 1997). Küreselleşme kavramı son yıllarda sadece ekonomik olarak değil, siyasal, kültürel, teknolojik ve ekolojik olarak da karşımıza çıkmıştır. Küreselleşme sadece ulus devletlerden ziyade ulus ötesi aktörlerin yön verdiği bir süreçle birlikte politik-ideolojik- sosyolojik bir oluşumu ortaya koyan bir dünya yaratmıştır (Kongar, 1997) Küreselleşme sonucu devletlerin yapıları ve IMF (International Monetary Fund), WB (World Bank), WTO (World Trade Organization) gibi uluslararası kurumların aracılığı ile bilinen ekonomi modelleri de değişime uğramıştır. Küreselleşme ile mevcut modeller herhangi birinin kazanabileceği bir yarış olmaktan çıkmış, yerini kapitalizmin yeni tiplerine bırakmıştır (Yalçınkaya, 2001).

Yeni dünya düzeniyle ABD, soğuk savaş dönemi ve bunun etrafında şekillenen uluslararası siyaset anlayışının sona ermesinden sonra yeni bir uluslararası işbirliği dönemi başlatmıştır (Bergstresser, 2003). Küreselleşen dünya ile birlikte sınırların ortadan kalkması, gelirlerin uluslararası pazarda paylaşılması beraberinde bir takım sorunlar getirmiştir. Geçmişte kaynak ve sermaye yetersizliği ile yüzleşen ve azgelişmişliğe mahkûm olan ülkeler, yeni dünya düzeninde gelirlerin adaletsiz dağılımı ve kaynakların sermaye sahiplerine akışına engel olamayışından ötürü azgelişmişlik statüsünden kurtulamamaktadır. Belirli ülkeler ekonomik anlamda ilerleme kaydetse de bu ilerleme salt parasal olgularla sınırlı kalmakta toplumun tamamına fayda sağlayacak bileşenler ile buluşamamaktadır. Küreselleşme bir taraftan ülkelerin dünya nimetlerinden daha fazla yararlanmalarını sağlarken, bu ülkelerin dünya konjonktüründe meydana gelen krizlerden etkilenmesine neden olmaktadır.

Çevre; insan ve insanın etrafındaki her şeyi kapsayan ve yaşamın devamı için en önemli koşullardan birisidir. Günümüzde çevresel sıkıntılardan en çok etkilenen varlık insandır. Yine aynı şekilde çevresel yıkımlara neden olan da insandır. Bu karşılıklı etkileşimin ortaya çıkardığı en önemli sonuç; insanın bundan en çok etkilenen varlık olmasına rağmen, bu yıkımın yeniden inşa edilmesinin de yine insana bağlı olmasıdır. Doğal yollarla çevre kendi kendini yenileyebilmesine rağmen, insan eliyle yapılan yıkımlarda çevrenin kendini onarması imkânsız hale gelmektedir. Kendi ihtiyaçlarını karşılamak için her türlü yeteneğe sahip olan ve kendi ihtiyaçlarını karşılamak için her yolu deneyen insan çevreyi korumada yetersiz kalabilmektedir. Bu yetersizlik, kabiliyet eksikliğinden ziyade çalışmamaktan ve sorumsuzluktan kaynaklanmaktadır. Çevresel problemlerin kendini hissettirmesinin insan ömrünün ortalama yaşam süresinden daha uzun olması, "ben yaşarken bir şey olmaz benden sonrakiler için ben niye rahatsız olayım" düşüncesini doğurabilmektedir (Yılmaz vd.,2010). Dünyada ve ülkemizde çevre sorunlarının zaman geçtikçe çok daha ciddi boyutlara ulaştığı; doğayı ve insanlığı tehdit eder hâle geldiği kaçınılmaz bir gerçektir. Küresel ısınmanın yok edici sonuçları ile birebir karşı karşıya geldiğimiz günümüzde, esas problem, çevre sorunlarının önlenmesi, en azından yıkıcı etkilerinin asgariye indirilmesi için şimdiye kadar yapılan çalışmaların ve harcanan çabaların çevrenin mevcut hâliyle korunmasında bile çok da etkili olamadığıdır (Yücel Işıldar, 2008). İlk bakışta ulusal düzeyde görülen çevre sorunları, önce bölgesel, sonrasında da küresel sorunlara neden olabilmektedir. Bu yönüyle geniş anlamda çevre politikasının insan ve doğa arasındaki ilişkileri düzenleme amacı taşıdığı belirtilebilir. Ancak bunun bir politika haline gelmesi için gerekli olan toplumsal iradenin sağlanmasında devlet en önemli aktördür. Küreselleşme süreci ile birlikte devletin yanı sıra uluslararası devlet örgütleri, sivil toplum örgütleri ve ulusaşırı şirketlerin de birer önemli aktör haline gelmiş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hem çevre sorunlarının doğasından kaynaklanan ulusaşırı olma hem de küreselleşme sürecinin de etkisiyle çevre politikalarının oluşturulması ve uygulanması çok aktörlü bir yapının karşılıklı işbirliği ve müzakeresi ile olanaklı hale gelmektedir. Bu politikaların başarıya ulaşması ise belirlenmiş olan ilkelerin uygulanabilir olmasına bağlıdır. Bu ilkeler arasında uygulama olanağı bulan ve kabul gören ve belki de en yaygın olan ilkelerden biri sürdürülebilir gelişmedir. Böylece sürdürülebilir gelişme kavramı uluslararası çevre politikalarının ekonomik araçlarından birine dönüşmüştür (Kaplan, 1999). Kavramın büyüme, kalkınma, eşitlik ve çevreciliğin en acil ve ihtilafli sorunları arasında bir uzlaşmayı temsil ettiği belirtilmektedir (Hayırsever Topçu, 2008).

3 Küresel İklim Değişiklikleri ve Dünya

Kalkınma açısından bakıldığında dünya hükümetlerinin 2015 yılı için belirlediği Binyıl Kalkınma Hedeflerinden birine 2000 yılında ulaşmış durumdadır. Dünyada temiz su kaynaklarına erişimi olmayan insan sayısı 2010 yılında 1990 rakamlarına göre yarı yarıya azalmıştır. Geçtiğimiz on yıl küresel fakirliğin de ciddi şekilde azaldığı bir dönem olmuştur. Bu da diğer bir kalkınma hedefi açısından önemlidir. Öyle ki Londra merkezli ODI dış yardım ile ilgilenen kurum ve kuruluşların önümüzdeki 13 yıl boyunca yardım stratejilerini çoğunlukla Sahraaltı Afrika'daki sayısı giderek azalan çok dar gelirli ülkelere yönlendirmeleriyle ilgili çalışmalar arttırılmıştır. Bazı ölçütlere göre ekonomik zenginliğin ve dünyanın pek çok yerinde temel ihtiyaçların karşılanma oranının arttığı söylenebilir (Worldwatch Enstitüsü, 2013). Ancak küresel iklim değişiklikleri bu olumlu gelişmelere rağmen dünyanın dengesine ciddi bir biçimde zarar vermektedir.

Küresel ısınmanın en büyük nedeni karbondioksit, iklim krizine yol açmaktadır. Küresel ısınmaya Karbondioksit(CO₂) % 43.1, metan (CH₄) %26.7, gazdaki kurum (Kara Karbon) %11.9,sülfürheksaflorid (SF₆) %7.8, tetrafloretan (CH₂FCF₃), karbonmonoksit (CO) % 6.7, bütan (CH₃CH₂CH₂CH₃), azotoksit (N₂O) % 3.8 oranında neden olmaktadır. Güneşin ısıttığı dünya kendisine ulaşan ışınları atmosfere geri yansıtarak dengeyi sağlamaktadır. Ancak su buharı, karbondioksit ve metan gazının dünyanın üzerinde oluşturduğu tabii bir örtü, insanlar tarafından atmosfere salınan gazları engellemesi sera etkisi oluşturmaya sebep olmaktadır. Kirliliğin kaynağı fosil yakıtlardan sonra insan elinden çıkan karbondioksit olup, her gün atmosfere 90 milyon ton CO₂ salınmaktadır (Al Gore, 2009). Son yıllarda hızlı ve çoğunlukla beklenmedik iklim değişiklikleri yaşanmaktadır. Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi'ndeki (NASA) Goddard Enstitüsü'nde görev yapan bilim adamlarına göre 1970'den bu yana yerkürenin ortalama sıcaklığının 0,6 derece yükseldiğini en sıcak havaların son yıllarda yaşandığını belirtmişlerdir. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli(IPCC) ise bulunduğumuz yüzyılda 1,1-6,4 derece artacağına ilişkin tahminlerde bulunmakta ve öngörülen ısı artışının dünyada eşit bir şekilde dağılmayacağını belirtmişlerdir. 2007 IPCC raporunda 1 derecelik artışın toplam canlı türlerinin yüzde 30'unu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya bırakacağı konusu incelenmiş ve yüksek sıcaklıklardan ekosistemin etkileneceği vurgulanmıştır (Brown, 2008). Bu gelişmelerin sonucu, gelecekte istikrarlı bir iklimden bahsetmek mümkün gibi gözükmemekte olup, yaşayan canlılar için ölüm kalım savaşı anlamına gelmektedir. İnsanlar için artan gıda fiyatları, kıtlık ve büyük göçlere yol açarak yıkıcı sonuçlar doğuracaktır (Kurtoglu, 2013). Çevre bilimciler tarafından yüksek sıcaklıklar sonucu özellikle pirinç, mısır, buğday gibi temel besin maddeleri olumsuz etkilenecek verimliliklerinin düştüğü gözlenmiştir. Artan sıcaklıklarla birlikte dağlardaki kar ve buz kütleleri olumsuz etkilenecek, kar yağışı ve yağmur önemli ölçüde azalmaktadır. Dünyadaki Himalaya Dağları, Gangotri Buzulu, Tibet-Qinghai Platosu, Hindistan ve Pakistan Havzası, And Dağları, ABD'nin güneyindeki dağlar, Orta Asya'da Hindikuş, Pamir Dağları gibi birçok kar ve buz kütleleri oluşturacak rezervuarlar, yerkürenin ısınmasından olumsuz olarak etkilenmektedir. Dağlardaki buzların erimesinin yanında Antarktika ve Grönland'ın erimesi deniz seviyelerini yükseltmektedir. Kuzey Kutbu İklim Etkisi Değerlendirme grubu (ACIA) tarafından yapılan araştırmada Kuzey Kutbunun kış mevsimi sıcaklıklarının geçtiğimiz 50 yıl içinde 3-4 derece yükseldiğini göstermektedir. ACIA raporu denizlerdeki buzulların erimesinden o bölgedeki yaşayan tüm canlıların etkileneceğini göstermiştir (Brown, 2008).Örneğin küresel ısınma sebebiyle buzların erimesi sonucu fok avlamak için uygun alan bulamayan kutup ayılarının birbirini yemeye başlamaları durumun ne kadar ciddi olduğunu sadece bir örneği olarak basına yansımıştır (Kurtoglu, 2013). Uluslararası Çevre ve Kalkınma Enstitüsü deniz seviyesindeki yükselişin sebebinin buz tabakalarındaki erimeden kaynaklı olduğunu belirtirken, bu bölgede yaşayan insan topluluklarının göç etmek zorunda kalacaklarını bildirmişlerdir. Küresel ısınmanın diğer bir olumsuz etkisi de güçlü fırtınalar ve kasırgalardır. Örneğin 2004 yılında Japonya'da ard arda yaşanan 10 tayfun, 2005 yılında New Orleans yakınlarındaki ortaya çıkan Katrina Kasırgası dünyanın en yıkıcı kasırgaları olarak tarihe geçmiştir. Dünyada güçlü kasırgalara karşı çok hassas olan bölgeler bulunmaktadır. ABD'nin Atlas Okyanus'undan Karayip ülkelerine, Doğu ve Güney Doğu Asya Ülkelerinden Pasifik ülkelerine kadar iklim değişimleri sonucu büyük fırtınalar yaşanabilir. Almanya merkezli Germanwatch, 200 iklim uzmanıyla yaptığı yıllık İklim Değişikliği Performans Endeksi'ni açıklamıştır. 58 ülkenin iklim değişikliği hususundaki politikaları saldıkları karbondioksit oranları ve emisyonlarına göre hesaplanmıştır. Bu endekse göre hiçbir ülke çok iyi performans göstermemiştir. İngiltere, İsveç, Almanya iyi kategoriye giren üç ülke olmuştur. Türkiye ise en kötü performans gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'den sonra gelen en kötü performansa sahip ülkeler; Kazakistan, İran ve Suudi Arabistan'dır. Ayrıca Türk Hükümeti iklim değişikliği politikaları başlığı altındaki ülkeler arasında Suudi Arabistan, Kanada, İran, İtalya'dan sonra beşinci sırada yer almaktadır. Yeryüzünde nüfusun devamlı arttığı şehirleşmenin giderek hızlandığı ve küresel iklim değişikliğinin bütün tatlı su kaynaklarını olumsuz yönde etkilediği dünyamızda, tatlı su kaynaklarının uzak olmayan bir gelecekte, talebi karşılayamama durumu söz konusu olacaktır. Dünyadaki iklim değişiklikleri bir yandan da sıkıntısını arttırmaktadır. Su sıkıntısı nehirlerin kuruması, göllerin yok olması yeraltı su seviyelerinin düşmesi gibi durumlarda daha net ortaya çıkmaktadır. Dünyadaki pek çok ülke artan su ihtiyaçlarını yeraltı sularından karşılamaktadır. Bugün dünyanın her köşesinde Çin'den Hindistan'a ABD'den Suudi Arabistan'a kadar yeraltı su seviyelerinde düşme nedeniyle su sıkıntısı yaşanmaktadır. Sulama sıkıntısı tarım alanlarının azalmasına ve gıda tüketimindeki sorunların artmasına neden olmaktadır. Günümüzde su sadece kentlerin değil ulusların sorunu

haline gelmiş durumdadır. Çin, Hindistan, Pakistan, Orta Doğu ile Kuzey Afrika'daki ülkelerin çoğu su sıkıntısı çekmektedir (Brown, 2008). Gelecekte savaşların su yüzünden çıkacağı söylenmektedir. Son yıllarda özellikle Çin, Hindistan, Yemen gibi ülkelerde kentler ile çiftçiler arasında su rekabetleri yaşanmaktadır. Kenya'da kabileler arasında, İsrail ve Filistinliler arasında, Irak, Türkiye ve Suriye'de Fırat nehri üzerindeki barajların yetersiz olması dolayısıyla bu bölgede su sıkıntısının baskısı giderek artmaktadır. Türkiye ve Yunanistan arasında Meriç Nehri, Türkiye ve Bulgaristan arasında Meriç ve Tuna Nehri, Türkiye ve Gürcistan, Ermenistan arasında ayrı ayrı Çoruh, Posof Çayı, Kura Nehri, Arpaçay, Aras Nehri, Türkiye ve İran arasında Aras, Sarısu ve Karasu, Türkiye ve Irak arasında Fırat ve Dicle, Türkiye ve Suriye arasında Fırat, Dicle, Asi Nehri, Afrin, Çağçay ve Küvelik Suyu gibi nehirleri nispeten bol olan ülkemiz, Fırat ve Dicle Nehirleri'nin suyu için, İsrail, ABD ve AB kıskacıdadır. Küresel iklim değişiklerinin bölgede doğuracağı kuraklığa bağlı kullanılabilir su kaynaklarımızdaki azalma büyük bir tehlike olarak karşımıza çıkmaktadır (Kurtoglu, 2013).

İnsanların artan tüketimleri, ormanları, çiftlikleri ve balık tarlalarını büyük bir baskı altına almaktadır. Küresel ısınmadan dolayı tükenen balık türleri aşırı avlanmanın da bir sonucu olarak görülmektedir. Tükenme ve yok olma sadece denizlerde değil her türden canlıda görülmektedir. Artan sıcaklık, kimyasal kirlilik bitki ve hayvan türlerini yok eden başlıca tehlikeler arasında gelmektedir. Özellikle kuşlar, arılar, şempanzeler, kaplumbağalar, balıklar, büyük kediler ve nice hayvan türleri yok olma tehlikesiyle mücadele etmektedir (Brown, 2008).

4 Sürdürülebilir Kalkınma ve Küresel Isınma

Sürdürülebilirlik kavramı üç unsuru barındırmaktadır. Bunlar, sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliktir. Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun 'ahlaki sermaye' sinin, toplumsal, dinsel ve kültürel etkileşimlerle sürdürülmesi ve yenilenmesidir. Ekonomik sürdürülebilirlik ise, fiziki sermayenin (malzeme, enerji ve doğal kaynaklar) devamlılığıdır. Çevresel sürdürülebilirlik kavramının yeterli bir içerik kazanması için sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlikle birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir. Sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlikle birlikte ekosistemin sağlığını bozmadan insan ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Bu yüzden iklim değişikliğinin sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde ele alınması gerekmektedir (Goodland, 1995).

Dünyadaki "sürdürülemez" kalkınmanın önündeki engellerin başında yoksulluk, nüfus artışı ve etkin olmayan kaynak kullanımı ve zengin ülkelerdeki israfa kaçan tüketim gelmektedir. Yeşil alanların azalması, besin gereksinimini karşılayan arazinin giderek küçülmesi, hava kirliliğinin artışı, ozon tabakasının delinmesi, iklim değişikliği ve ekolojik dengenin bozulması gibi sorunlar, uluslararası ortaklaşa önlem almayı kaçınılmaz hale getirmiştir (Ögütçü, 2004). Bu süreçte gerçekleşen "tüketim toplumu" eleştirisi ekolojik krizin en önemli baş aktörünün sanayileşmiş ülkeler olduğu ve bu yüzden öncelikle bedel ödemesi gereken ülkelerin bu ülkeler olması gerektiği şeklinde var olan düşünce "sürdürülebilir kalkınmaya yönelik üçüncü dünyacı eleştirel tutumu" kuvvetlendirmiştir. Bu yaklaşıma göre; sürdürülebilir kalkınma ile ilgili politikaları üçüncü dünyanın yoksul ülkelerinin kalkınma sorununun çözümünü engelleyici boyutta olmaması; dünyasal eşitsizliğin ve yoksulluğun ortadan kaldırılması durumunda bu politikaların dünyada geçerli olabileceği vurgulanmıştır. Dünya'nın etkin sözcülerinden olan Hindistan Başbakanı İndira Gandhi'nin 1972'deki Stockholm Çevre Konferansı'nda yer alan şu sözleri bu eleştirel tutumu çarpıcı bir şekilde özetlemektedir: "Yoksulluk ve karşılanmayan insan gereksinimleri, en önemli kirlenme biçimleri değil midir? Köylerimizde ve gecekondularımızda yaşayan kitlelere, yaşamlarının kaynağında mikroplar içerisinde bulunurken havayı, denizleri ve akarsuları temiz tutmanın zorunluluğunu nasıl anlatabiliriz? Çevreyi, yoksulluk koşulları içerisinde iyileştirmek imkânsızdır" (Keleş, vd. 2009).

Sürdürülebilir Kalkınma (SK) kavramının ardında önemli bir fikir bulunmaktadır: "Günümüzde ve gelecekteki kuşaklar da dâhil olmak üzere herkes için çok daha yüksek bir yaşam kalitesine erişmek felsefesi". Kavram, ilk kez 1987 Brundtland Raporu'nda "bugünün ihtiyaçlarının, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetlerinden ödün vermeden karşılanması" olarak tanımlanmış, 1997 yılında Amsterdam Antlaşmasıyla Avrupa Birliği'nin (AB) temel hedefi haline gelmiştir. Düşük ya da yüksek gelir grubunda olanlar, 'herkesin yaptığını yaparak kendi payını arttırmaya çalışınca' dünya çevresel olarak sürdürülebilir olmayan bir alana doğru ilerlemiştir. Bir yandan sanayileşme, nüfusta meydana gelen artış ve aşırı tüketim eğilimi diğer yandan doğal kaynakların, enerjinin gelecek nesillerin ihtiyacını karşılayabilecek şekilde dengeli kullanılması ihtiyacı 'çevre' ve 'kalkınma' kavramlarını birbirlerinin yerine kullanılabilecek duruma getirmiştir. Bu yüzden biyosferle uyum içinde küresel bir sürdürülebilirliğe ihtiyaç duyulmuştur (European Commission, 2013).

Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı, ekoloji ve kalkınma arasındaki dengeyi ön plana çıkaran "eko kalkınma" politikası çerçevesinde sürdürülebilir kalkınmanın iki temel ögesi olan "insan merkezilik" ve "gelecek nesillerin kaynaklarının korunması" konularını gündeme getirmiştir. Ancak sürdürülebilir kalkınmanın küresel boyutta aktif bir politika olarak kullanılması 1992 Rio Zirve'sinden sonra mümkün olabilmıştır (Dulupçu, 2010).

Bu konu 1997 Kyoto Protokolü ile desteklenmiştir. Protokol ancak 2005 yılı Şubat ayında 55 ülkenin protokole onay vermesi ile yürürlüğe girebilmiştir. Türkiye de 6 Şubat 2009'da Kyoto protokolünü imzalamıştır (Worldwatch Enstitüsü, 2013). 2001 Gothenburg Avrupa Konseyinde, AB Ülkeleri, "Daha İyi Bir Dünya İçin Sürdürülebilir Bir Avrupa ve Sürdürülebilir Kalkınma için ise Avrupa Stratejisi" adında 2010 yılı hedefiyle

Sürdürülebilir Kalkınmanın bir sorun olduğu ifade etmişlerdir. Stratejide SK konusunda odak nokta olarak sayılabilecek öncelikli alanlar; İklim Değişikliği ve Temiz Enerji, Sürdürülebilir Ulaşım, Sürdürülebilir Tüketim ve Üretim, Doğal Kaynakların Korunması, Halk Sağlığı ve Sosyal Refah, Nüfus ve Göç ile Küresel Yoksulluk temaları olmuştur (European Commission, 2013) 2007 yılında ortaya konulan Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi ile ilgili raporda, küresel ısınma ve enerjinin de içinde bulunduğu öncelikli alanlarda, bu konuda ilerlemenin somut bir eyleme dönüşmediği de ifade edilmiştir (AB-Türkiye Görünüm, 2000). 2012’de Güney Afrika’da gerçekleştirilen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nde iklim değişikliği konusunda beklenen ve istenilen sonuca ulaşılammıştır (Dulupçu, 2010)

Yoksullukla savaş, doğal kaynakları adaletli bir şekilde kullanma, nüfus denetiminin yapılması ve çevre dostu teknolojilerin üretilmesi, bu teknolojilerin geliştirilmesi ve küresel ısınma sürdürülebilir kalkınma ile doğrudan ilişkilidir. Küresel ısınma nedeniyle küresel kaynakların birçoğu yok olmakta bir kısmı ise istenilen etkinlikte kullanılamamaktadır. Bu durum ekonomik verimliliği engellemektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın bir değişim süreci olması nedeniyle, iklim değişikliği ve çevre sorunu değerlendirme sistemleri içerisinde niceliksel olarak ifade edilebilmektedir (Keleş, Hamamcı, 1998). Mevcut durumun tespiti ve izlenmesi konusunda yapılan ölçüm sistemlerinin başında sürdürülebilir kalkınma endeksleri, ekolojik ayak izi, Çevresel Performans Endeksi (ÇPE), Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi (ÇSE), Gerçek İlerleme Göstergesi yer almaktadır (Nühket, 2013). 2010 yılında yapılan Çevresel Performans Endeksi sonucunda kaynakların yeterince etkin kullanılmadığı hatta küresel boyutta çevresel tahribatın şiddetlendiği, iklimin küresel boyutta değiştiği sonucu çıkmıştır (Satır ve Reyhan, 2013). Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi (ÇSE)’nde ise az gelişmiş ülkelerin kısa sürede kalkınma sorununu çözmek zorunda olduklarından dolayı dünya ekosistemine yeni baskılar oluşturmaması için gelişmiş ülkelerin önemli ölçüde yükümlülükler üstlenmesi gerektiği sonucu çıkmıştır (Yıkmaç, 2011). Ekolojik ayak izi ise; tabiatın taşıma kapasitesini ölçmek için geliştirilmiş olan bir yöntemdir ve sonuçları bir ülkenin sürdürülebilir kalkınma derecesinin göstergesi olarak kullanılmaktadır. 1980 li yıllardan itibaren ekolojik ayak izi ile biyolojik kapasite arasındaki fark sürekli açılmaktadır. Bu durum ülkelerin tüketim düzeylerinin yüksek olmasını ve dünya kaynaklarını aşırı derecede baskı altında tuttuklarını göstermektedir (Günsoy, 2006)

Son 20 yılda dünyada yaşanan gelişmeler ve değişimler bu gündemin daha da güçlendirilmesi ve desteklenmesine olan ihtiyacı artırmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2012). Gerçekte Sürdürülebilir kalkınmanın küresel ısınma ile ilgili olduğu gerçeği ortadadır. Çünkü küresel ısınma nedeniyle küresel kaynakların çoğu yok olma tehlikesiyle karşı karıya kalmakta bir kısmı iste istenilen etkinlikte kullanılmamaktadır. Bu durum ise ekonomik verimliliği büyük ölçüde engellenmektedir. İklim değişikliği' nin doğrudan ve parasal olarak ölçülebilen zararları UNEP tarafından Johannesburg Zirvesinde yayınlanmıştır. Zirve sonrasındaki değerlendirme raporunda 20. Yüzyıl’daki iklimsel afetlerin yılda %10 hızla şiddetlenip sıklaştığı belirtilerek 1987-2002 döneminde ödenen hasar tazminatlarının 1 trilyon \$ düzeyine eriştiği ve 2002 zararının 150 milyar \$ olduğu ifade edilmektedir. İklim değişikliği ile ilgili gerekli önlemler alınmadığı sürece, küresel ısınmanın dünya ekonomisine 2100 yılına kadar birikimli maliyetinin 2 katrilyon \$ civarında olacağı öngörülmektedir. Bu büyüklük dünya üretiminde yetinin 2 katrilyon \$ civarında olacağı öngörülmektedir. Bu büyüklük dünya üretiminde yıllık % 6-8 oranında bir küçülmeyi göstermektedir. Ortalama 4 derecelik bir ısı artışının yiyecek sektöründe 9.9 milyar €, akaryakıt sektöründe 5.9 milyar € ve bankacılık sektöründe 8.9 milyar € sermayeyi riske atacağı ve olumsuz sonuçlara sebep olacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca küresel ısınma doğrudan insan sağlığını da tehdit edeceğinden dolayı artan sayıda ölümlere de yol açacağı düşünülmektedir (United Nations Environment Programme, 2002). Dünyanın görünümü dikkate alındığında küresel iklim değişikliğinin getirdiği sosyoekonomik maliyetler göz önünde bulundurulduğunda; “sürdürülebilir kalkınma” stratejilerinin, yeni çevre sorunları dikkate alınarak, “iklim adaleti”, “çevresel adalet” vs. gibi kavramlarla birlikte yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir (Reyhan, 2013) .

Dünyada bir yandan hızlı ekonomik büyümeden kaynaklanan diğer bir yandan ise yoksulluktan kaynaklanan sorunlar vardır. Yeşil alanların azalması, hava kirliliğinin artışı, ozon tabakasının delinmesi, iklim değişikliği ve ekolojik dengenin bozulması gibi sorunlar, uluslararası ortaklaşa önlem almayı kaçınılmaz hale getirmiştir.

5 Küresel İklim Değişikliği Sorunu Çözmek İçin Yeni Bir Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı

Küresel iklim değişikliği/küresel ısınma sorununa klasik sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ile çözüm bulunabileceği yönündeki yaklaşımların geçici çözümler getireceği düşünülmektedir.

Yeni sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı; çevre dostu bir ekonomik sistem için gereken yapılandırma üzerinde durmaktadır. Çevresel adalet fikrinde ekolojik krizin nedenleri üzerine odaklanılarak, ekolojik krizin oluşmasında en büyük pay sahibi olan sanayileşmiş ülkelerin çözüm sürecinde en fazla yükümlülüğü alması gerektiği temel alınmış, sürdürülebilir kalkınmanın içerdiği ‘sosyal adalet’in daha iyi hissedilmesi hedeflenmiştir (Dobson, 2003). İklim adaleti kavramında iklim değişikliğinde en büyük paya sahip olan sanayileşmiş/zengin Kuzey ülkelerinin az gelişmiş/gelişmekte olan Güney ülkelerine ‘ekolojik borç’ yükümlülüğünün olduğu belirtilmektedir (Roberts ve Parks, 2007). Kuzey’den Güney’e iklim borçlarının tazminatı, zenginlerin aşırı

tüketimlerine sınırlamaların getirilmesi bu hareketin temel hedefi olmuştur (Benlisoy, 2009). İklim değişikliklerinin en acımasız bedelini, hem zengin hem de yoksul ülkelerde yaşayan yoksullar ödemektedir. Uluslararası raporlara göre saatte 300 çocuk yetersiz beslenme sebebiyle ölmektedir.

Sanayileşmiş ülkelerdeki sağlık sorunlarının başında kalp hastalıkları, kanser, obezite ve sigaranın etkisi yoğun biçimde görülmekte olup, gelişmekte olan ülkelerde bulaşıcı hastalıklar (AIDS, ishal, solunum yolu, verem, sıtma, kızamık gibi) daha yaygındır. Yoksullukla mücadele etmek ve nüfusun istikrarlı bir şekilde devam etmesini sağlamak için en önemli yollardan birisi herkese eğitim imkanı sunabilmektir. UNICEF, WHO (Dünya Sağlık Örgütü), BM gibi birçok uluslararası kuruluşun faaliyetleri, çoğu ülkede başarılı sonuçlar vermiştir. Toprak tabakasını korumak amacıyla toprak sürme yöntemleri, uzun ömürlü bitkilerin ekilmesi, kuraklığa ve soğuğa daha dayanıklı ürünler yetiştirme, aşırı otlatmayı ortadan kaldıran yöntemler, deniz rezervleri ya da deniz parklarının oluşturulması, daha verimli sulama teknolojileri kullanma, gelişmekte olan ülkelere maddi destek sağlayan ülkelerdeki tarım sübvansiyonlarında reformlar, suyun israf edilmesine neden olan su ve enerji sübvansiyonları kaldırma uygulamaları, az trafik, temiz hava imkanı sunan ulaşım sistemleri yeniden yapılandırılmaktadır. Dünyanın bir çok yerinde otopark için verilen dolaylı desteklerin kaldırılması, metronun kullanışlı daha uygun fiyatlarda olması, vergi sisteminin değiştirilerek toplu ulaşım araçlarını kullananların ücretsiz otopark hakkı kazanmaları, kentte otomobillerin girmesinin yasak olduğu alanlar oluşturmaları yenilikçi uygulamalardır. Fosil yakıtlar enerji ekonomisini küreselleştirirken, yenilenebilir kaynaklar ekonomiyi yerelleştirecektir. Yenilenebilir altyapı kurulduğunda yakıt maliyeti sıfıra düşecektir. Yenilenebilir enerji verimliliği arttıracak, maliyeti düşürecek, inovasyon sürecini hızlandıracak, araştırma ve geliştirme teşviklerini arttıracak, enerji arzı sağlanacak, sürdürülebilirlik kazandırılacaktır. Hemen hemen her sektörde verimli üretim sistemlerinden ve geri dönüşümden yararlanılarak enerji tüketimi azaltılabilecektir. Avrupa Birliği ve UNESCO tarafından çevre dostu oluşu nedeniyle desteklenen küçük ve orta ölçekli işletmeler olan nehir tipi hidroelektrik santraller özellikle kırsal kesimde istihdam olanakları yaratması ve o kırsal bölgenin kalkınması üzerine olumlu etkileri olmasından dolayı önemlidir. İklim zarar vermeyen, havayı kirletmeyen yeni bir enerji ekonomisi için gerekli teknolojilere sahip olunan dünyada harekete geçmek için acele edilmesi gerekmektedir (Brown, 2008). İklim krizinin çözümü için kapitalizmin güçlü yönlerinden yararlanmanın yeni yolları bulunmak zorundadır. Daha uzun vadeli ve sorumluluk taşıyan bir sürdürülebilir kapitalizm biçimine ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için günümüzdeki kapitalist sistem anlayışının yeniden ele alınması, ekonomiye bilimsel metotların eklenmesi gerekmektedir. Bir yandan ekoloji genel olarak ekonominin bir kolu haline gelmeli diğer yandan da davranışsal ekonomi, biyofiziksel ekonomi ve benzeri alanlarla geliştirilmelidir (Al Gore, 2009).

	Mevcut Ekonomik Model	Yeşil Ekonomi Modeli	Ekolojik Ekonomi Modeli
Birincil politika hedefi	Daha fazla: Klasik anlamda GSYİH ile ölçülen ekonomik büyüme. Varsayımları büyümenin eninde sonunda diğer bütün sorunlara deva olacağına dayanır. Daha çok her zaman daha iyidir.	Daha fazla ama daha düşük bir çevresel etki ile: karbon salımı ve diğer materyal ve enerji etkisiyle bağlaştığı kesilmiş bir GSYİH büyümesi.	Daha iyi: Odak noktasında sadece büyüme değil gerçek anlamında sürdürülebilir insan refahının iyileştirilmesi anlamına gelen 'Kalkınma' var. Büyümenin çok önemli olumsuz yan etkilerinin olduğunun kabulü
Gelişmenin temel ölçütü	GSYİH	Hala GSYİH, fakat doğal sermaye üzerindeki etkileri göz önünde bulundurularak	Sürdürülebilir Ekonomik Refah Endeksi, Gerçek İlerleme Göstergesi (GİG) ya da gerçek refahın diğer iyileştirilmiş gösterge.
Ölçek/taşıma kapasitesi/ çevrenin rolü	Mesele edilmiyor, piyasaların her tür kaynak sınırının yeni teknolojilerle üstesinden geleceğini ve her zaman ikame kaynak bulunabileceğine inanılıyor.	Dikkate alınıyor, fakat bağlaştırmının kesilmesiyle çözülebileceği düşünülüyor.	Ekolojik sürdürülebilirliğin temel belirleyicilerinden biri olarak görülüyor. Doğal sermaye ve ekosistem hizmetlerinin sonsuz bir şekilde ikame edilemez olduğu ve gerçek sınırların olduğu düşünülüyor.
Bölüşüm/yoksulluk	Bahsi geçse de politikacılara havale ediliyor: 'Yükselen' suyun bütün gemileri yukarı kaldıracağı varsayılıyor.	Önemli bir sorun olarak addediliyor. Ekonomiyi yeşillendirmenin yoksulluğu da azaltacağı düşünülüyor. Tarımın iyileşmesi ve yeni yeşil işler sayesinde.	Temel endişelerinden biri. Yaşam kalitesini ve sosyal sermayeyi doğrudan etkiliyor ve ekonomik büyüme yoksulluğu genellikle artırıyor: Hızla yükselen sular sadece yatları yukarı kaldırırken yalpalayan küçük kayıkları alabora eder.
Ekonomik verimlilik ve kaynak paylaşımı	Temel mesele ama sadece piyasa ürünleri ve hizmetlerine (GSYİH) ve piyasa kurumlarına dair.	Doğal sermayenin de verimli kullanılması gerektiği ve piyasa kararlarına dâhil edilmesi gerektiği düşünülüyor.	Temel mesele ama hem piyasa mallarını hem de piyasa dışı mal ve hizmetlerle onların etkilerini içeriyor. Gerçek verimlilik ve kaynakların doğru dağılımı için doğal ve sosyal sermayenin değerine vurgu yapılması gerekir.
Mülkiyet hakları	Özel mülke ve klasik piyasalara vurgu var.	Piyanın ötesinde araçlara gereksinim duyulduğu kabul ediliyor.	Sistemin doğasına ve ölçeğine uygun şekilde bir özel mülkiyet rejimi ve hakların sorumluluklarla ilişkilendirilmesi arasında bir denge kurulması gerektiğine vurgu. Ortak mülkiyet kurumlarına daha büyük bir rol biçiyor.
Hükümetin	Hükümet müdahalesinin minimize edilmesi ve özel ve	Doğal sermaye dışsallıklarının içerilmesi için hükümet	Hükümet merkezi rol oynuyor. Hatta hakem, kolaylaştırıcı ve brokerlik gibi ortak varlık

rolü	piyasa kurumlarıyla ikame edilmesi.	müdahalesinin gerektiği kabul ediliyor.	kurumlarının sahip olması gereken yeni fonksiyonlarla birlikte.
Yönetim prensipleri	'Bırakınız yapsınlar' piyasası kapitalizmi.	Hükümete ihtiyaç duyulduğuna kabulü.	Sürdürülebilir yönetişime dair Lizbon prensipleri.

Tablo 1. *Mevcut, Yeşil ve Ekolojik Ekonomi Modellerinin Temel Özellikler* **Kaynak:** (2014) *Worldwatch Enstitüsü Dünyanın Durumu 2013 Sürdürülebilirlik Hala Mümkün mü?* Editör: Linda Starke Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları e Çev. Cana Ulutaş Ekiz- Çağrı Ekiz, s.183.

6 Sonuç

Bu yeni dünya düzenine küreselleşmeyle birlikte öyle hızlı girildi ki çevresel bozulmalara engel olunamadı. Geriye dönüş mümkün olamadığı için günümüz ve geleceğimiz kurtarılmak zorundadır. Bunun için hatalardan geri dönülmesi ve küresel bozulmanın hızla tersine döndürülmesi gerekmektedir. Karşı karşıya olduğumuz sorunun büyüklüğü ve aciliyeti için dünya sürdürülebilir bir ekonomik gelişme yoluna girmek zorundadır. Sürdürülebilir kalkınma için şu anda mevcut olan etkin çözümlerin yanında uluslararası katılımın sağlandığı kapsamlı stratejiler izlenmelidir. Bireysel çabalarında önemli olduğu bu konunun yenilikçi hükümet politikaları ile desteklenmesi de gerekmektedir. Ekonomik kalkınmayı sürdürülebilen bir küresel ekonomi haline getirmek için gerçekleri yansıtan bir piyasa oluşturmak gerekmektedir. Vergilerin yeniden yapılandırılması ve dışsalılıkların hesaba katılması, dışsalılıkların kurumsal olarak raporlanması, gelir dağılımındaki adaletsizliğin azaltılması, ekolojik hizmetler için iyi bir fiyatlandırma sistemi oluşturulması gerekmektedir. Kömür ve petrolün gerçek çevresel maliyetini yansıtacak şekilde karbona vergi koymak, emisyon üst sınır ve ticaret sistemi kullanılarak CO2 miktarını sınırlamak, CO2 emisyonlarını Temiz Hava Anlaşması gibi yasalarla düzenleme altına almak seçenekler arasındadır. Finansal kurumların kaldırıcını denetlemek için zorunlu karşılık ve sermaye yeterlilik oranının kullanılması, beyan zorunluluklarının artırılması, konsorsiyum bankacılığının artırılması, faizin vergiden düşülebilmesinin ortadan kaldırılması, çevresel vergi değişiklikleri gibi uygulamalar çevreye zararlı davranışların engellenmesini sağlarken ekonomik kalkınma için de bir fırsat olabilecektir. Bozulan çevresel destek sistemlerinin iyileştirilmesi ve yoksulluğun önlenmesi için, küresel ve ulusal güvenliğin sağlanması, etkin bir kriz yönetiminin sağlanması, zayıf ve çökmekte olan devletler için harekete geçilmesi, tehlikeli bir dünyada esneklik kavramının geliştirilmesi, sürdürülebilir bir makroekonominin inşa edilmesi gerekmektedir. Bu noktada ekonomik planlar ekolojik duruma göre değiştirebilir, sürdürülebilir olan “kalkınma politikası” ile herkese yüksek bir yaşam kalitesi sağlayabilir hale getirilmelidir. Dünya nüfusu, temiz bir şekilde sağlıklı bir dünyada yüksek kaliteli ve sürdürülebilir bir yaşamdan vazgeçmeden yaşama şansı elde etmeyi ümit etmelidir. Zengin ve canlı bir permakültür oluşturmak için önümüzde fiziksel ve teknik imkanlar kullanılmalıdır. Bu imkânı gören insanlık bu permakültürü sorumluluk projesi haline getirebilmelidir. İslam dini başta olmak üzere dünyanın büyük inançları çevremizin sağlığını koruma, bize sunulan bolluğun kıymetini bilme değerine ilişkin önemli ve büyük esaslar içermektedir. İnsan hayatında bu inanç, etik yaşam sürdürmek isteyenler için önemli bir yol göstericidir.

Bu anlayışın yol göstericiliğinde yaklaşılan çevre konusu; bizim için rolümüzü yerine getirmede, gerekli olan değişiklikleri nesillerce sürecek bir bağlılıkla devam ettirme ve pekiştirmede önemli bir rol oynayacaktır.

Kaynakça

- AB-Türkiye Görünüm, 2000. “Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, AB Türkiye Görünüm, Sürdürülebilir Kalkınma”, Sayı:12, 2000, s. 2-3.
- Algore, 2009. “Tercih Sizin İklim Krizinin Çözümü İçin Bir Plan”, Optimistik Yayınları, Hazırlayan: Mutlu Dinçer, s. 304-316
- Barlas, N., 2013. “Küresel Krizlerden Sürdürülebilir Topluma Çağımızın Çevre Sorunları”, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Baskı: 1, s.185-190, İstanbul.
- Benlisoy, Stefo., 2009. “Çözüm İklim Adaleti Hareketi”, www.ekolojistler.org, Erişim Tarihi: 19.12.2009
- Bergstresser, H., 2003. “Ufuktaki yeni dünya düzeni”, <http://www.dwelle.de/turkish/yorum/332731.html>
- Binay, M., 1997. “1997’de Yeni Dünya Düzeni” <http://www.turkiye.net/mbinay/review96/1997.htm>,
- Dobson, Andrew, 2003. “Introduction, Fairness and Futurity/Essays on Environmental Sustainability and Social Justice”, (Ed.Andrew Dobson), Oxford Press, s. 3-4.
- Dulupçu, A., 2010. “Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler”, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, http://sosyalbilimler.sdu.edu.tr/PDF/yil2_sayi4_08.pdf, Erişim Tarihi: 22.10.2012
- European Commission, 2013. <http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/0198294891.001.0001/acprof-9780198294894-chapter-2>, Erişim Tarihi: 22.07.2013

- Goodland, Robert. 1995. "The Concept of Environmental Sustainability" Annual Review of Ecology and Systematics Thesis: **26**, ss: 1-24.
- Günsoy, B., 2006. "Piyasa Dostu Sürdürülebilir Kalkınma Politikaları: Eleştirel Bir Yaklaşım", Mevzuat Dergisi, **Sayı: 101**.
- Yalçinkaya, T., 2001. "Sanayi ve Bilgi Topluluklarında Rekabet Ekonomisi" Rekabet Bülteni Dergisi, ESC Consulting Yayını, Yıl: 2001, Sayı:5, .s.10.
- Hayırsever Topçu, F., 2008. "Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden 'Yönetişim'e Geçiş Sorunu", Turhan Kitabevi, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı, 2012. "Türkiye' nin Sürdürülebilir Kalkınma Raporu: Geleceği Sahiplenmek, En İyi Uygulama Örnekleri", ISBN: 978-605-466701-7, s.1 Ankara.
- Kaplan, A., 1999. "Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları", Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.
- Keleş, R., Hamamcı, C. 1998. Çevrebilim, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s:158.
- Keleş, R., Keleş, R., Hamamcı, C., Çoban., A., 2009. "Çevre Politikaları", İmge Kitabevi, s.59-62, Ankara.
- Kongar, E., 1997. "Küreselleşme Ve Kültürel Farklılıklar Çerçevesinde Ulusal Kültür", http://www.kongar.org/makaleler/mak_ku.php
- Kurtoğlu, R., 2013. "Küresel Hegemonya Savaşları İklim Su Gıda", Karma Kitaplar, İstanbul.
- Brown, Lester R., 2008. "Plan Bb.3.0 Uygarlığımızı Kurtarmak İçin Harekete Geçmek" Çeviri: Ayşe Başçı, Tema Vakfı Yayını, İstanbul.
- Öğütçü, M., 2004. "Küreselleşmede Nereye Gidiyoruz", Finans Dünyası, **Sayı:170**, s.14
- Roberts, Timmons, Parks, Bradley, 2007. "A Climate of Injustice: Global Inequality/North-South Politics and Climate Policy", The MIT Press, s.21, London
- Satır, A., Reyhan, H., 2013. "Küresel İklim Değişikliği Sorununa Çözüm İçin Nasıl Bir Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışına İhtiyacımız Var?" 2013 INTERNATIONAL EUROS.. COGRESS s.962-964.
- Worldwatch Enstitüsü, 2014. **Dünyanın Durumu 2013 Sürdürülebilirlik Hala Mümkün mü?** Editör: Linda Starke Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları e Çev. Cana Ulutaş Ekiz- Çağrı Ekiz, s. 9-183.
- (United Nations Environment Programme, 2002
- Yılmaz, R. F., 2011. "Sürdürülebilir Kalkınmanın Ölçülmesi ve Türkiye için Yöntem Geliştirilmesi", Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 72-73
- Yılmaz, V., vd., 2010. "Enerji Çeşitleri ve Geri Dönüşüme Karşı Tutumların Çevresel Davranışa Etkisi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 20, **Sayı:2**, s. 323-342.
- Yücel Işıldar, G. 2008. "Meslek Yüksekokulları Boyutunda Çevre Eğitiminin Çevreci Yaklaşımlar ve Davranışlar Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi" Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, **Sayı: 6/4**, 2008, ss. 759-778.